

Türkmen, Ö. S. (2024). Osmanlı döneminde Amasya'da vakıf ve çevre ilişkisi. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. 9 (15), s. 58-91.

OSMANLI DÖNEMİNDE AMASYA'DA VAKIF VE ÇEVRE İLİŞKİSİ¹

THE RELATIONSHIP BETWEEN WAQF AND THE ENVIRONMENT IN AMASYA DURING THE OTTOMAN PERIOD

Dr. Ömer Sait TÜRKMEN*
turkmenomersait@gmail.com

Öz

İslam medeniyetinin en etkili ve önemli müesseselerinden olan vakıf müessesesi, Osmanlılar döneminde gelişiminin zirvesini yaşayarak, tekâmüle ulaşmıştır. Sosyal, ekonomik, dinî, kültürel birçok alanda varlığını hissettiren bu kavram, doğrudan ve dolaylı yollarla çevre konusuna da dâhil olmuştur. Vakıf tesis edenlerin şartları, vakfettikleri menkul ve gayrimenkuller, tesis edilen kadrolar, sunulan hizmetler ile uygulamadaki pratikler sürdürülebilir bir çevreci anlayışın ortaya çıkmasına neden olurken, günümüzde çevre sorunu olarak görülen birçok problemin de önüne geçmiştir. Özellikle payitaht olan İstanbul, bu ilişkiye dair birçok örnek barındırır da bu durum, Amasya şehri için de geçerlidir.

Vakıf-çevre ilişkisi konusunu ele alan çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Ancak şehirler özelinde bu yöndeki ilişkileri ortaya koyan çalışmaların sayısı yeterli düzeyde görünmemektedir. Bu araştırmada kullanılan temel kaynaklar olan vakfiyeler, hurufat ve tahrir defterleri ile kadı sicilleri gibi arşiv vesikalarıyla birlikte; araştırma eserlerden de elde edilen

¹ Bu çalışma *Amasya Şehrinin Fiziki Oluşumunda Vakıfların Rolü (XIII-XVIII. Yüzyıl)* isimli doktora tezinden üretilmiştir.

* ORCID: orcid.org/0000-0002-5471-5453

veriler gerekli görülen yerlerde tablo ve haritalarla desteklenerek Osmanlı döneminde Amasya şehri özelinde vakıf ve çevre ilişkisi ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Vakıf, Çevre, Şehir, Amasya.

Abstract

The waqf institution, which is one of the most influential and important institutions of Islamic civilization, has reached its evolution by experiencing the peak of its development during the Ottoman period. This concept, which makes its presence felt in many social, economic, religious and cultural fields, has also been included in the environmental issue by direct and indirect means. While the conditions of the founders of the waqf, the securities and real estate they have donated, the staff established, the services provided and the practices have led to the emergence of a sustainable environmentalist understanding, they have also prevented many problems that are considered environmental problems today. Although Istanbul, which is especially the capital, contains many examples of this relationship, this situation also applies to the city of Amasya.

There are various researches dealing with the issue of waqf-environment relationship. However, the number of studies that reveal this relationship in particular cities does not seem to be at a sufficient level. Along with archival documents such as waqf, hurûfat and tahrir notebooks and court registers, which are the main sources used in this research, the data obtained from the research works were supplemented with tables and maps where necessary, in order to reveal the relationship between waqf and the environment in the city of Amasya during the Ottoman period.

Keywords: Ottoman Empire, Waqf, Environment, City, Amasya.

Giriş

Tüm canlılar yaratılış itibarıyla bir denge içerisinde ve birbirlerine muhtaçtır (Şeker, 1992). Bu sebeple insan, yaşadığı sosyal ve fiziki çevre ile kaçınılmaz bir ilişki içerisinde. Çevre ile ifade edilmek istenen insanın daima dinamik bir ilişki içerisinde olduğu, fiziki ve sosyo-kültürel ortamdır (Özdemir, 2001; Özdemir, 2002). Bu ilişki her zaman yapıcı mahiyette olmayıp, tahrip edici bir halde de belirebilmektedir. Oysa hayatın olağan akışında çevrenin tahrip edilmeden yaratılışına uygun şekilde varlığını devam ettirmesi gerekmektedir. Ancak bu tabiatta bulunan hiçbir şeye dokunulmaması, her şeyin olduğu

gibi bırakılması manasına gelmemektedir. Esas olan, onu zorlamadan ve güzelliklerini bozmadan çevreyi toplum için daha yararlı hale getirmektir (Kazıcı, 2008).

Çevreyle ilgili sorunlar ve çevre düzeninin korunması günümüzde sanayileşmenin etkisiyle birlikte yoğun olarak tartışılan konular olsa da tarihin her döneminde insanların zihinlerini meşgul eden çevresel meseleler bulunmaktadır. Özellikle İslam toplumlarının iki ana referans kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve hadislerdeki evren, doğal çevre ve kaynaklarla ilgili göndermeler, Türk-İslam toplumunda çevre bilincinin oluşmasını ve bunun yaşam biçimi haline gelmesini sağlamıştır (Yörük, 2016). Nitekim Kur'an-ı Kerim'de cennet, "*İçinde nehirler akan, her nevi meyve ağacı ve koyu gölgeliklerin bulunduğu, sonsuz nimetlerle dolu, yeşillik bir yer* (Bakara Suresi, 25; Nisa Suresi, 57; Yunus Suresi, 9; Muhammed Suresi 15; Zümer Suresi, 20)" olarak betimlenmektedir. Bu betimleme esasında ideal çevre tasavvurunun da bir işaretidir. Bunun dışında Kur'an-ı Kerim inananlara, her şeyin bir ölçüye göre yaratıldığını ve dengenin bozulmamasını (Rahman Suresi, 7-8; İbrahim Suresi, 32-34), insana verilen sayısız nimetten israfa kaçmadan faydalanılmasını (Abese Suresi, 27) emretmektedir. Ayrıca maddi temizliğe önem veren ve bu yönde örnek oluşturacak "*elbiseni temiz tut* (Müddesir Suresi, 3)", "*secdeye varanlar için evimi (Kâbe) temiz tut* (Hac Suresi, 26)" şeklinde telkinler de bulunmaktadır. Öte yandan İslâmî değerlere göre Müslüman sadece Allah'a değil, aynı zamanda içerisinde yaşadığı toplum ve fiziki ortama karşı da sorumluluk taşımaktadır (Nasr, 2002) Müslüman, dünyaya zarar verecek her türlü düşünce ve davranıştan kaçınmak zaruriyetindedir (Bakara Suresi, 60). İslâm'ın ortaya koyduğu bu gibi ilkeler sayesinde doğru bir çevre bilincine sahip, huzurlu bir toplum meydana getirmek istenmiştir. Böylesi bir toplumda sosyal yaşam daha sağlıklı sürecektir, çağımız insanını korkutan çevre dengesinin bozulması ve bunun önlenmesi daha da kolay bir süreç olacaktır (Özdemir, 2002). Bu bağlamda ünlü Fransız devlet adamı ve şair Lamartin'in Müslümanların çevreyle ilişkisine dair gözlemleri dikkat çekicidir.

“Müslümanlar canlı ve cansız mahlûkatın hepsiyle iyi geçinirler: Ağaçlara, kuşlara, köpeklere, velhasıl Allah'ın yarattığı her şeye hürmet ederler; bizim memleketlerde başıboş bırakılan veyahut eziyet edilen bu zavallı hayvan cinslerinin (türlerinin) hepsine şefkat ve merhametlerini teşmil ederler. Bütün sokaklarda mahalle köpekleri için muayyen (belirli) aralıklarla su kovaları sıralanır; bazı Müslümanlar, ömürleri boyunca besledikleri güvercinler için, ölürken vakıflar kurarak, kendilerinden sonra da (bu hayvanlara) yem serpilmesini sağlarlar (Özdemir, 2001: s. 115).”

Yukarıdaki ilke ve amaçların hayata geçirilmesi ve sürdürülebilir kılınması vakıflar tarafından oluşturulan birçok türden müessese ve vakıf kuranların şartları ile vakfettikleri mallar sayesinde mümkün olmuştur. İslam ve özellikle Müslüman Türk dünyasında, yüzyılları aşkın uzun tarihi serüveni içinde, döneminde bilinen neredeyse her sahaya dâhil olmuş olan vakıfların, çevrenin düzenlenmesi, doğal halini muhafazası ve insanlar ile diğer canlılara yararlı hale gelmesinde de son derece önemli rol üstlendikleri görülmektedir (Kazıcı, 2008). Bu durum bilhassa Osmanlı döneminde zirve noktaya ulaşmış ve İslam Hukuku'nun en etkili ve verimli kurumlarından birisi haline gelmiştir (Halaçoğlu, 1995). İnşa edilen büyük çaptaki vakıf eserler şehrin genel planı içerisinde abidevî birer görsel şölen sunarken, küçük çapta tesis edilen birçok vakıf da bu eserlere ve çevreye küçük dokunuşlar yaparak daha yaşanılabilir bir ortam oluşmasına katkıda bulunmuştur. Hayırseverler kimi zaman sahip oldukları bir dükkânı, bir bağ ya da bahçeyi kimi zaman da paralarını bu uğurda vakfetmişlerdir. Bu tarzda tesis edilen vakıfların gelirlerinin cami, mescit, medrese gibi yapıların veya sokakların aydınlatılması, şehirdeki bir köprünün, çeşmenin, pınarın ya da mezarlığın duvarlarının tamir edilmesi; yaz günlerinde halka soğuk su ya da mübarek günlerde helva, çorba dağıtılması; kış günlerinde bir cami veya mescidin abdesthanesinden sıcak su akıtılması gibi çok çeşitli alanlarda kullanılması şart edilmiştir. Öte yandan vakıf kurucuları vakfettikleri gayrimenkullerin bakım-onarıma ihtiyacı olursa gelirin evvela bu yönde kullanılmasını şart ederek, vakfın ebedilik ilkesinin gerçekleşmesi yönünde de katkıda bulunmuştur (Türkmen, 2023).

Mecelle’de ifade edildiği gibi “Def-i mefâsid celb-i menâfiden evlâdır (Şimşirgil & Ekinci, 2008)” ilkesi Osmanlı’da ilk dönemden itibaren kendisine yer bulmuş bir anlayıştır. Buna göre birey ve topluma yararlı olan şeylerin elde edilmesinden evvel, zararı olan şeylerin ortadan kaldırılması daha faydalıdır². Benzer şekilde çevrede gürültü ya da koku anlamında rahatsızlık verebilecek meslekleri icra eden dükkânların ikamet alanlarının içerisinde bulundurulmamasına özen gösterilmiştir (Miquel, 1991). Bu tür örneklerin sayısını çoğaltmak mümkündür. Özet olarak denilebilir ki Osmanlılar ’da çevre duyarlılığı çağının ötesinde bir vizyona sahiptir. Bunun gerçekleşmesinde merkezî ve yerel idarecilerin takındıkları tutum da belirleyicidir. Fakat uyumlu ve sürdürülebilir bir çevre anlayışının ortaya çıkmasında en önemli aktör vakıflardır.

1. Şehrin İmarı

Anadolu’da Türkiye Selçuklularıyla birlikte yeni şehirler kurulduğu gibi var olan şehirler de onarılarak ihya edilmiştir. Şehirlerin imarına çok önem veren I. Alâeddin Keybûbâd (öl. 1237) Konya, Sivas, Amasya, Anamur gibi büyük şehirlerin imar edilmesinde büyük rol oynamış ve buralarda cami, tekke, medrese ve çarşılar vb. vakıf eserler inşa ettirmiştir (Şeker, 1999). Osmanlı döneminde de benzeri uygulamaların artarak ve gelişerek devam ettiği görülmektedir. Bu döneme ait vakfiyeler, şehirlerin kuruluş ve yapıları hakkında bizlere kıymetli bilgiler vermektedir. Bu sayede şehirlerdeki mahalle ve sokak isimlerini ismen de olsa öğrenmek mümkündür (Ayverdi, 1958). Bu bağlamda şehirdeki fiziki çevrenin oluşmasında ve bunun sürdürülebilir bir düzende devam ettirilmesinde vakıf müessesesi son derece etkili bir rol oynadığı görülmektedir. Nitekim şehrin ilk mahallelerinin bir kısmı Osmanlı’nın erken dönemine ait vakfiyelerden tespit edilebilmektedir.

² Örneğin Gümüşlüzâde Mahallesi sakinlerinden Mehmed Efendi’nin inşa ettiği su çarkının, taşıdığı zaman, kadın ve çocukların gelip geçmelerine mâni olduğu ve evine zarar verdiği gerekçesiyle aynı mahalleden Keşiş veled-i Evenos tarafından şikâyet edilmiştir. Kadı, çevre için sorun oluşturan bu durumun önüne geçilmesi adına su çarkının kaldırılmasını istemiştir, Amasya Şer’iye Sicili (AŞS), 10/75.

1.1. Mahallelerin Oluşumu

Mahalle, birbirini tanıyan ve birbirlerinin davranışlarından sorumlu olan kişilerin yaşadığı yer veya aynı mescitte ibadet eden cemaatin, aileleri ile ikamet ettikleri alandır (Kıvrım, 2009). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere mahalle, bir cami/mescit ya da tekke/zaviyenin etrafında oluşmaktadır (Bayartan, 2005). Mahalle aynı zamanda şehrin en temel yaşam alanı, hatta şehri meydana getiren ana unsurdur (Ergenç, 2013). Mahalleler büyük ölçüde, dinsel ve etnik gruplara ayrılmış, gayrimüslimler genellikle ayrı mahallelerde oturmuştur (Kıvrım, 2009).

Amasya şehri, Türklerin hâkimiyetine girdiğinde Fethiye Camii civarında ve daha çok sur içindeki boş ve terkedilmiş alanlarda ilk mahalleler kurulmuştur. Bunlar da daha çok bir cami, mescit ya da zaviye etrafında teşekkül etmiştir. Osmanlı dönemine ait vakfiyelerde zikredilen kimi mahalle adlarının Selçuklu döneminde bina edilmiş vakıf müesseselerin ya da bunların banilerinin isimlerini taşıması, erken dönemden itibaren yerleşimler oluşması ve fiziki çevrenin şekillenmesi konusunda vakıfların rolünü göstermektedir. Yakut Paşa'nın vakfiyesinde (M 1413) geçen "Darü-ş-şifa Mahallesi"³, Ahi Darbhâneci'nin vakfiyesinde (M 1431) geçen "Pervane Bey Mahallesi"⁴ ve Osmanlı Döneminde kullanılan "Cami-i Enderun", "Doğrakiye" ve "Çeribaşı", "Gümüşlüzâde" gibi mahalle isimlendirmeleri⁵ bu duruma örnektir. Burada vakıf yapıların mahalle isimlerine yansımada en dikkat çeken örnek Cami-i Enderun Mahallesi'dir. Osmanlı öncesinde oluşan bu mahalle Osmanlı kaynaklarının "İçeri Şehir" olarak tarif ettiği⁶ sur içinde bulunmaktadır. Ancak mahalle-vakıf bütünleşmesinden ötürü bu mahalle doğrudan Enderun Mahallesi olarak adlandırılmak yerine, burada bulunan camiyle birlikte anılmıştır. Benzer örnekleri Osmanlı döneminde oluşan mahallelerde de görmek mümkündür. Bunlar arasında "Mescid-i Kutbüddin der Şehr-i Enderun"

³ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Evkaf Vakfiyeler (Ev. Vkf.) 18/58; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Vakfiye Defteri (VGMA, VD) 608-2/ 388.

⁴ VGMA, VD 605/119.

⁵ BOA, Tapu Tahrir Defteri (TD) 387, s. 353-354.

⁶ AŞS, 10/152.

şeklinde ifade edilen mahalle ile Gökmedrese, Yakutiye, Şeyh Cui, Bayezid Paşa, Yörgüç Paşa, Eski Kethüda, Şeyh Kırık, Eslem, Hızır Paşa, Kocacık, Hacı Hamza, Temenna, Ahi Sadettin, Hoca Süleyman, İmaret-i Sultan Bayezid Han, Receb, Mehmed Paşa, Uzun Mustafa, Hatuniye, Kılıççı mahalleleri bulunmaktadır⁷. Böylece şehri meydana getiren esas unsur olan mahallelerin oluşumunda vakıfların oldukça önemli bir rolü olduğu görülmektedir. Bunu bir şehir ve planlaması anlayışı olarak düşünmek de mümkündür (Türkmen, 2023).

1.2. Yapıların Bakım-Onarımı

Binaların ayakta kalması ve sürdürülebilir bir imar düzeni için yapıların devamlı surette bakım-onarım görmeleri gerekmektedir. Cami, mescit, medrese, darü'ş-şifa, çeşme, yol, köprü, kaldırım gibi yerler bakım görmediklerinde harabe hala dönüşmektedir. Bu nedenle tarihimizde hayır sahibi kişilerin, bu duruma kayıtsız kalmayarak, vakfettikleri malların bu cihette kullanılmasını istedikleri birçok örnek vardır. Amasya şehrinde de bu örneklerden çok sayıda görmek mümkündür.

64

Öte yandan bakım ve onarım konusunda teşkilatlı bir yapıdan bahsedilebilir. Zira vakıf eserlerin muhtelif tarihlerde yapılan bakım onarımlarında, mütevellinin başvurusu üzerine kadı, mimarbaşı, mimar halifesi ve ahaliden kimselerle birlikte keşifler yapılmıştır⁸. Başlangıçta baş mimarların, mimar ağa ve mimar halifelerin gözetiminde yapılan bakım ve onarım faaliyetleri (Başol&Çam, 2010; Orhonlu, 1981), Evkâf Nezâreti'nin XIX. yüzyılda kurulmasıyla, nezaret dâhilinde bir şube olarak "Bina Eminliği Müdürlüğü'ne" devredilmiştir. Daha sonra "İnşaat ve Tamirat Müdiriyet-i Umumiyesi" adıyla faaliyetlerine devam etmiştir (Öztürk, 1995).

⁷ BOA, TD 387.s. 353-355.

⁸ Sultan II. Bayezid Külliyesi'nin mütevellisinin başvurusu üzerine 1781 tarihinde uzun zamandır bakım görmediğinden iyi durumda olmadığı ve tamire muhtaç olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple saray-ı atık mimarları keşfe gönderilir. Kadı, mimarbaşı ve ahaliden kişilerle birlikte yapılan keşifte vakfın tamirinin ne kadara mâl olacağını muhasebesi bildirilir. Buna göre vakfın bu tarihte bir onarımdan geçirildiği görülmektedir, AŞS, 59/29; 59/110; Ayrıca vakıflarda rakabe sistemi için bk. (Hızlı, 1994).

Özellikle büyük yapılar vakfeden Halifet Gazi (1255) (Yinanç, 1982)⁹, Yakub (1413)¹⁰, Yakut (1413)¹¹, Bayezid (1419)¹², Yörgüç (1436)¹³ ve Mehmed paşalar (1491)¹⁴ ile Sultan II. Bayezid (1485)¹⁵ gibi hayırseverler, vakfiyelerinde ilk şart olarak akfın gelirleriyle inşa ettirdikleri yapıların bakım-onarımının yapılmasını koşmuşlardır. Nitekim bu vakıfların muhasebe kayıtlarında bakım-onarım masrafları ayrı bir gider kalemi olarak düzenli olarak görünmektedir¹⁶. Bunlardan Sultan II. Bayezid'in vakfiyesi dikkat çekicidir. Sultan vakfiyesinde, tayin ettiği iki kayyıma imaretin duvarlarına yazılar yazılmasını önleme ve yazılan yazıları silme vazifesini de vermiştir. Vakfiyede ayrıca Meydan Köprüsü'ne bir kişi nazır, bir kişi de tamirci olarak tayin edilmiş, böylece köprünün selin getirdiği ağaç ve taşlardan korunması, gerektiğinde de tamir edilmesi sağlanmıştır. Nazıra günlük altı, tamircisine dört akçe tahsis edildiği gibi, köprünün bakım-onarım ihtiyacı hâsıl olması halinde kullanılması için günde 15 akçe ayrılması da istenmiştir¹⁷.

Dikkat çeken bir örnek de Hacı Hasan Efendi ibn-i Hüseyin'in vakfıdır. Hayır sahibi Bakkallar Sokağı'nda vakfettiği dükkânın yıllık kira gelirinin Pervâne Bey Camii yakınındaki muallimhânenin muallimi olanların kullanmasını istemiştir. Ancak dükkânın tamiri gerekirse muallimin ücretini almadan önce tamirin gerçekleştirilmesini şart koşturmuştur¹⁸.

Çırakçı Mahallesi'nden Helvacı Hacı Mehmed, mahalledeki evinin kiraya verilmesini ve gelirinden 200 kuruşun aynı mahalledeki tahta köprünün tamiri için¹⁹; Gümüşlüzâde

⁹ Vakfiyesi için bk. VGMA, VD, 610/ 37.

¹⁰ VGMA, Amasya Muhasebe 244, s.105.

¹¹ BOA, Ev. Vkf, 18/58; VGMA, VD, 608-2/ 388.

¹² VGMA, VD, 605/244; VD, 605/247; VD, 605/248; VD, 605/249.

¹³ BOA, Ev. Vkf. 19/7; VGMA, VD 747/352.

¹⁴ BOA, Ev. Vkf. 17/54; VGMA, VD, 586/57.

¹⁵ BOA, Ev. Vkf. 4/10; VGMA, VD 2113/179-32.

¹⁶ AŞS, 90/ 24-25; 76/ 14; AŞS, 90/ 30.

¹⁷ BOA, Ev. Vkf. 4/10; VGMA, VD 2113/179.

¹⁸ VGMA, VD 626-2/449.

¹⁹ AŞS, 6/55.

Mahallesi'nden Boyacı Sefer, 84 esedî kuruş ve 8 gümüş sikkenin muamelesinden hâsıl olan gelirin mahalledeki çeşmenin suyollarının tamiri için harcanması²⁰ şartıyla vakfetmişlerdir. Gökmedrese Mahallesi'nden Çavuşdar Mehmed Efendi ise mahalledeki çeşme harabe haldeyken kendi malıyla bakım-onarımını gerçekleştirip, hizmete açmıştır. Ayrıca Okmeydanı'ndaki bağının gelirini bu çeşme için oluşturduğu su yolculuk vazifesini ifa edenlerin kullanımına şart kılmıştır²¹. Bayezid Paşa Mahallesi sakinlerinden Molla Çelebi Sonisa Kazasında bir köyün gelirlerini aynı mahalledeki Oruç Bey çeşmesinin tamirine²²; aynı mahalleden Fatma Hatun ise mahalledeki Tahtapınar Mescidi'nin tamirine 270 kuruş vakfetmiştir²³. Şeyh Garik Mahallesi'nden Hacı Hüseyin, vakfettiği 20 kuruşun Bakacak Pınarı'nın ve Pabuççular Çarşısı'ndaki caminin tamiri için kullanılmasını isterken; Sofizâde Mahallesi'nden Zeliha Hatun, Sofizâde Camii'nin tamirine 50, Yakutiye İmaret'i'nin tamirine 20, mahkeme yakınındaki umumi tuvaletin tamirine 20 kuruş vakfetmiştir²⁴.

66

Gelirleri bakım-onarıma tahsis edilen bu tür vakıf örneklerini çoğaltmak mümkündür. Ancak bir de yapıların aydınlatılması için tahsis edilen gelirler vardır ki bunlar büyük vakıflarda bir kadro (sirraç, kandilci vb.) vasıtasıyla ve tahsis edilen bir gelirle temin edilir. Bunun dışında kimi hayırseverler bu tarz ihtiyaçlar için vakıflar kurarak bunlara takviyede bulunmuşlardır. Mehmed Paşa Mahallesi'nden Saniye Hatun bunlardan birisidir. Hayırsever Gümüşlüzâde Camii'nin mum masrafları için 100 kuruş vakfetmiştir²⁵. Yapıların aydınlatma giderleri için gelirlerinden vakfeden hayırseverler arasında mahalle mescidinin minare kandili için 200 kuruş vakfeden Kıpçak Mahallesi sakinlerinden İsmail Ağa²⁶, Saraçhâne Camii mumu için 300 kuruş vakfeden

²⁰ AŞS, 9/11.

²¹ AŞS, 13/20.

²² AŞS, 44/47.

²³ AŞS, 76/44.

²⁴ AŞS, 67/95.

²⁵ AŞS, 77/96.

²⁶ AŞS, 77/141.

Yakutiye Mahallesi'nden Ayşe Hatun²⁷, aynı amaçla 100 kuruş vakfeden Gümüşlüzâde Mahallesi'nden Abdullah ibn-i Ahmet²⁸, Hacı İlyas Mahallesi mescidi mumu için 10 kuruş vakfeden Fatma Hatun²⁹, Mehmed Paşa Camii mumu için 50 kuruş vakfeden Habibe Hatun³⁰, Bayezid Paşa Camii mumuna 100 kuruş vakfeden Eski Kethüda Mahallesi sakinlerinden Topal Hafız lakaplı Ali Efendi³¹, Şamice Mahallesi Mescidi mumuna 100 kuruş vakfeden Semerci Mehmed³² bulunmaktadır.

İlgi çekici örneklerden biri ise Receb Mahallesi'nden Hüseyin Efendi'nin mahalle camisinin kiremidinin tamirine 50 kuruş vakfetmesidir. Hayırsever malını kendince daha özel bir amaç belirterek vakfetmesi dikkate değerdir³³. Bunlar dışında köprü tamiri³⁴, mahalle kapısının tamiri³⁵ gibi muhtelif bakım-onarım amaçlı birçok vakıf kurulmuştur.

Mahalle merkezli kurulan avarız vakıfları Osmanlılarda geniş bir uygulama alanı bulmuş, günümüzde belediyeler tarafından sağlanan yol, kaldırım, su ve suyolları gibi hizmetler bu vakıfların icraat alanlarını teşkil etmiştir (İşpirli, 1991; Kıvrım, 2019). Bu sebeple çok sayıda hayırsever sahip oldukları malları mahalle avarız sandıklarına vakfetmişlerdir. Bunlardan birisi Darüsselam Mahallesi'nden Ahmed bin Hüseyin'dir. Vâkıf, sahip olduğu 500 akçeyi mahalle avarızına vakfetmiştir³⁶. Eslem Mahallesi sakinlerinden Hacı Mehmed ise vakfettiği 1.000 akçenin mahalle avarız sandığı tarafından kullanılmasını istemiştir³⁷. Örneklerle bakılarak hayırseverlerin özelde mahallelerinin, genelde

²⁷ AŞS, 77/175.

²⁸ AŞS, 83/38.

²⁹ AŞS, 78/63.

³⁰ AŞS, 78/95.

³¹ AŞS, 78/257.

³² AŞS, 83/41.

³³ AŞS, 77/146.

³⁴ AŞS, 77/111; 77/119

³⁵ AŞS, 78/235; AŞS, 83/25; 83/41.

³⁶ AŞS, 2/48.

³⁷ AŞS, 3/93.

şehirlerinin mamur halde kalması ve tertipli, düzenli bir çevrede yaşama arzusu taşıdıkları görüldüğü söylenebilir.

1.3. Mezarlık ve Kabristanların Bakım-Onarımı

İslam şehirlerinde mezarlıklar, genellikle iskân alanının ve surların dışında, şehir kapılarına yakın mevkilerde meydana gelmiş; nüfusun artıp, şehirlerin genişlemesi sonucu şehir içlerinde, meskûn mahallerde kalmışlardır. Bu umumî mezarlıklar dışında şehirlerin içerisinde; cami, mescit, zaviye, türbe gibi yapıların bitişiklerinde de küçük mezarlıklar bulunmaktadır (Bozkurt, 2004). Kedi, köpek gibi hayvanların girmemesi için mezarlıkların duvarlarla çevrilmesi şarttı (Akgündüz, 1993). Mezarlıklar gölgelik oldukları gibi, yerleşim yerlerinin en güzel manzaralı alanlarını da kaplamaktaydı. Kaybettiği kişinin başucuna diktiği ağaçla onun dünyadaki canlılığını yüzyıllarca devam ettirmeyi umanlar, bu faaliyetlerini vakıf anlayışı ile de yaşatmayı düşünmüşlerdir (Şeker, 1992).

Nitekim Amasya'da bu amaçla kayıt altına alınan bir vakfiyede bunun örneğini görmekteyiz. Vakfiye Receb Mahallesi sakinlerinden Fatma Dudu Hatun bint-i Hacı Necib'e aittir. Hayırsever iki dükkân, ev ve bağını vakfetmiştir. Vakfettiği gayrimenkullerden her sene hâsıl olan kira gelirlerinin yaz günlerinde soğuk su dağıtılması, kış günlerinde sıcak su akıtılması, çeşme tamiri gibi çok çeşitli amaçlar için kullanılmasını şart kılmıştır. Bunlarla beraber her sene 100 kuruş "*Amasya Kasabası derununda vâkî' mekâbir-i İslâmiye duvarlarının tamir ve termimine*"³⁸ harcanmasını, yani Müslüman mezarlıklarının duvarlarının bakım-onarımının yapılmasını istemiştir.

2. Yeşil Alanlar

Anadolu'da yeni Türk yerleşmeleri şehrin çevresinde ağaçlar, bahçeler, ağıllar ve ahırlar arasından yarı göçebe bir düzende doğaya yakın bir çevre şeklinde tezahür etmiş; zamanla fiziki yapı şehir görünümüne bürünüp, bahçeler küçülse de Anadolu evlerinde bahçe ve yeşil asla terkedilmemiştir (Kuban, 1968). Zira yukarıda bahsedildiği şekilde İslamiyet'in ana bilgi kaynaklarından olan Kur'an-ı Kerim'in cennet hakkındaki

³⁸ VGMA, VD 615/110.

betimleri, yeşili özendirici bir mahiyettedir. Nitekim yeşil alanların varlığı geçmişte de önemsenen bir mesele olmuştur. Seyyah Edward Rachzynski, notlarında ormanlardaki ağaçların kesilmesi devletçe yasaklandığını, Türker'in evlerinin temellerini etrafındaki ağaçlara göre yaptığını bildirmektedir (Raczynski, 1980).

Doğal güzelliklerin artırılması ve muhafazası için birçok tedbir ve uygulamalar eski dönemlerden beri denenmiştir. Bu, belli dönem ve zamanla sınırlandırılmamış, bunun süreklilik kazanması yönünde de adımlar atılmıştır. Vakıf eserlerin gelir kaynakları içinde bağlık ve bahçelik yerlerin bulunması bu sürekliliği sağlayan uygulamalardan biridir (Öztürk , 2007). Bahçeler, bağlar ve ağaçlık alanlarla ilgili bu vakıfların varlığı bize Osmanlı'da yeşil alanın ne kadar yaygın olduğunu göstermekle birlikte, yeşillendirilen yerlerin korunmaları hususunda da titizlik gösterildiğini ortaya koymaktadır (Şeker, 1992).

2.1. Bağ, Bahçe ve Diğer Yeşil Alanlar

Dağlar ve sarp kayalıklar arasında dar bir vadide konumlanan Amasya şehrinin asıl yerleşimi, Yeşilirmak etrafında gelişmiştir. Yeşilirmak'ın suladığı Amasya'da iklimin de elverişli olması nedeniyle bağ ve bahçeler, bugün de geçerli olmak üzere yaygındır (Kundakçı, 2011). Nitekim Anadolu şehirleri hakkında XIV. yüzyıla ait önemli bilgiler veren ünlü seyyah İbn Batûta, Amasya'yı şu şekilde tasvir etmektedir: "Amasya, büyük bir ırmak kenarında, çevresi bağ ve bostanlarla kaplı, meyvelik ve ağaçlık bir şehir (İbn Batûta, 2004)." XVI. yüzyılda Amasya'ya gelen Dernschwam'ın da Amasya betimlemesi İbn Batûta'yla aynı yöndedir. "Irmağın sağında ve solunda dağ bulunmayan yerlerde üzüm bağları, meyve bahçeleri ve tarlalar uzanıyordu (Dernschwan, 1992)." Evliya Çelebi ise Amasya'nın bağları hakkında: "Bu nehr Amasiyye'ye cânib-i cenûbdan gelüp niçe bin bâğ u bâğçeleri saky edüp..." ifadelerini kullanır (Seyahatnâme, II, 1999).

Yukarıdaki tasvirlerle bakıldığında Amasya'da bağların büyük oranda "Nehr-i Kebîr (Yeşilirmak)" kenarında bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu alanlar, verimli ve pahalı arazilerdir.

Bağların meyveli-meyvesiz, bakımlı-bakımsız olmasına göre de değeri değişmektedir (Temiz & Açık, 2017).

Şehirde bağ için kullanılan ölçüler “dönüm, endâl, kıt’a” gibi birimlerdir. Vakfiyelerde sınırlar belirtildikten sonra “altı dönüm bağı...³⁹, “dört endâl dutluk bağı...⁴⁰”, “bir kıt’a kürüm-i eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmire (Meyveli ve meyvesiz ağaçları olan üzüm bağı)⁴¹”, “böcekâneli⁴² bir kıt’a dutluk bağ⁴³” şeklinde betimlenmektedir.

Bahçe ise evlerin önün, arkası veya yanında şehir içinde veya dışında ya da daha ziyade çevresinde bulunan, çoğu zaman etrafı duvarlarla çevrili, içerisinde muhtelif meyveli meyvesiz ağaçlar ve sebze yetiştirilen toprak parçasına denilmektedir.

Ünlü Fransız seyyah Texier Amasya için “Şehre hâkim olan kayalı tepeler, sayısız bahçeler ortasında kalmıştır. Boğazdan inen derenin birçok yerlere taksiminden gayet mahsuldar olan bu bahçeler oluşmuştur” ifadelerini kullanır (Texier, 2002). Ayrıca kayıtlarda “dört dönüm meyveli ağaçları içeren bir kıt’a bağçe⁴⁴” şeklinde geçmektedir.

70

Eldeki verilere ve seyyahların aktardıklarına bakıldığında erken Türk hâkimiyetinden itibaren şehirde yeşil alan ve mesire yerlerinin hayli fazla olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim şehrin kuzeyinde, ırmağın akış yönüne göre doğusunda “Ayvasıl”, batısında “Helkıs-İltekin”; kalenin doğusunda ırmağın kuzeyinde “Şeyh Cuî”; şehrin güney doğusunda Balos Kayası eteklerinde ise “Çakallar” ve “Soğuk Pınar” mevkileri şehri çevreleyen yeşil alanlardır. Beyler Sarayı’nın güneydoğusunda bulunan derenin iki yakasında bulunan Soğuk Pınar mevkiinde Amasyalıların bağları ile dolu olduğu, buranın güneyinin ise ormanlık olduğu ifade edilir. Ayrıca bu alanların dışında da irili ufaklı birçok yeşil alan

³⁹ VGMA, VD 607/114.

⁴⁰ VGMA, VD 609/ 83

⁴¹ VGMA, VD 587/3-1/184.

⁴² İçerisinde ipekböceği yetiştirmeye uygun alanı bulunan bağ bk. (Kıvrım & Elmacı, 2011)

⁴³ VGMA, VD 587/277.

⁴⁴ VGMA, VD 595/ 41.

bulunduğu anlaşılmaktadır. Örneğin “Ziyare, Kirazlıdere, Derbend Bağları” ile “Şirvanlı, Saray Düzü ve Kaşık Pınarı” şehrin diğer yeşil alanlarıdır. Temennâ Mahallesi olarak bilinen yer ise “Fetih Gazi Bahçesi” olarak bilinmektedir (Hüsameddin, 1909).

Amasya şehrini çevreleyen yeşil alanlar halkın dinlenme ve mesire yerleri olarak düşünülebilir. Ancak yeşil alanlar yalnızca şehir çevresinde gelişmemiştir. Mahalle aralarında ve hatta mahalle içlerinde, daha küçük ölçekte de olsa, bu tarz yeşil alanlar bulunmaktadır. Örneğin şehrin Yeşilirmak'ın güney kısmında ilk yapılarından olan Halifet Gazi Medresesi'nin vakfiyesinde, medresenin yanında ve Subaşı Köprüsü yakınında birer bahçe vakfedilmiştir (Yinanç, 1982). Gümüşlüzâde Taceddin Mahmud Çelebi'nin (M 1325) Amasya'da vali olarak ikamet ettiği sıralar Gümüşlüzâde Köşkü olarak isimlendirilen yerin batı tarafı “Gümüşlüzâde Bahçesi” olarak bilinmektedir (Hüsameddin, 1909).

Yukarıda bahsedilenler dışında Osmanlı hâkimiyetinin erken dönemine ait kayıtlarda, Amasya şehrinin Selçuklu dönemine ait yeşil alanları hakkında da bilgilendiricidir. Zira şehrin Osmanlılar tarafından ele geçirildiği ilk yıllarda şehrin Selçuklu dönemi fiziki yapısı büyük ölçüde devam etmekteydi. Örneğin M 1409 tarihli Yakut Paşa vakfiyesinde⁴⁵ Şeyh Garik Mahallesi'nde “*Kilise Bahçe*” ve şehrin dışında büyük köprü yakınında “*Ulu Bahçe*” den söz edilmektedir. Benzer şekilde, Bayezid Paşa vakfiyesinde (M 1418)⁴⁶ Yakut Paşa İmaretine sınırı olan “*Kağıthâne Bahçesi*” ifadesi geçmektedir. M 1436 tarihli Yörgüç Paşa vakfiyesinde⁴⁷ ise şehir merkezinde olduğu ifade edilen “*Çukur Bahçe*” ve külliye'nin bitişiğinde ismi verilmeyen bir bahçe daha zikredilmektedir. Ayrıca Hacı Hamza Kazası'nda (Kargı) Sinan Paşa İmaretinin vakfiyesinde (1511)⁴⁸, “*Sed Bahçe*” denilen bir bahçeyle birlikte Çukur Bahçe ismi zikredilmektedir. Anlaşılan Gümüşlüzâde Köşkü'nün kuzeyinde olduğunu bildiğimiz bu bahçe, uzun süre şehrin yeşil alanlarından birisi olmuştur. Ayrıca bu vakfiyelerdeki bahçelerin ekilip dikilen yerler olması da ihtimal dâhilindedir.

⁴⁵ BOA, Ev. Vkf, 18/58; VGMA, VD 608-2/ 388.

⁴⁶ VGMA, VD 605/244; VD 605/247; VD 605/248; VD 605/249.

⁴⁷ BOA, Ev. Vkf. 19/7; VGMA, VD 747/352.

⁴⁸ VGMA, VD 618/2/29-7; AŞS, 33/69.

Vakfiyelere bu nazardan bakıldığında hayırseverler tarafından çok sayıda bağ, bahçe, ağaç ve yeşil alanın vakfedildiği görülecektir. Nitekim Amasya'da hayırseverler tarafından 49 adet bağ, 17 bahçe vakfedilmiştir (Türkmen, 2023).

Amasya'da bağ ve bahçe en çok vakfedildiği yer Okmeydanı'dır. Nitekim 10 hayırsever buradaki bağ ve bahçelerini vakfetmiştir. Amine Hatun, Okmeydanı'nda meyveli-meyvesiz ağaçları içeren bahçesini⁴⁹; Afrasiyab Hatun, meyveli-meyvesiz ağaçları ve böcek hâneyi içeren dut bağını⁵⁰; Ayşe Hatun ise Üçler Mahallesi'nde bahçeyle beraber, yine Okmeydanı'nda üç böcekhaneyi içeren üzüm bağını⁵¹ vakfetmiştir. Okmeydanı'nda bağ ve bahçe vakfeden hayırseverler arasında Meryem Hatun⁵², Çavuşdar Mehmed Efendi⁵³, Hacı Mehmed⁵⁴, Hasan Çelebi⁵⁵, Saruca Efendi⁵⁶, Ahmed Efendi⁵⁷, Mehmed Ağa⁵⁸ bulunmaktadır. Bu bilgilere göre, Yeşilirmak'ın akış yönüne göre sol tarafında, içeri şehir olarak adlandırılan bölgede Okmeydanı'nın hayli yeşil bir alan olduğunu söyleyebiliriz. Hayırseverler buradaki bağlarını vakfederek, vakfin ebediliği ilkesi gereği bu yeşil alanları koruma altına almış, yüzyıllarca da böyle kalması temin edilmiştir (Türkmen, 2023).

Hayırseverlerin bağ vakfettiği yerlerden birisi de "İltekin"dir. Burası belgelerde "İltekin Bağları" olarak geçmektedir⁵⁹. Burası Okmeydanı'nın kuzeyinde yer alıp birçok bağın bir arada yer aldığı bir bölgedir (Hüsameddin, 1909). Üç hayır sahibi burada bağlarını vakfetmişlerdir. Bunlardan Mehmed bin Abdullah⁶⁰ ve Fatma bint-i

⁴⁹ AŞS, 13/100.

⁵⁰ AŞS, 59/17.

⁵¹ VGMA, VD 732/288.

⁵² AŞS, 7/26.

⁵³ AŞS, 13/20.

⁵⁴ AŞS, 13/87.

⁵⁵ AŞS, 13/96.

⁵⁶ AŞS, 25/69.

⁵⁷ VGMA, VD 1759/114.

⁵⁸ AŞS, 62/13.

⁵⁹ AŞS, 63/8.

⁶⁰ AŞS, 2/102.

Mehmed⁶¹ özelliklerinden bahsetmeden birer bağ; Fatma Hatun ise meyveli-meyvesiz ağaçları içeren bağını⁶² vakfetmiştir. İltekin örneğinde olduğu gibi bağların bir araya toplandığı yerlerden birisi de “Ayvasıl”dır. Bayezid Paşa İmareti'nin kuzeydoğusunda bulunan bu alan, Selçuklular döneminin de yeşil alanlarındandır. Hayırseverler burada vakfettikleri bu türden yerler sayesinde bu yapının korunmasını sağlamışlardır. Nitekim iki hayır sahibi Ayvasıl'daki bağ ya da bahçelerini vakfederek buna katkıda bulunmuşlardır⁶³. Vakıf kuranların mülklerini vakfederek yeşilliğini korumasını sağladıkları alanlar arasında “Soğukpınar⁶⁴”, “Laklaklı Kaya⁶⁵”, “Orman Bağları⁶⁶”, “Çakallar⁶⁷”, “Sağır Kaya⁶⁸”, “Hekim Bahçesi⁶⁹”, “İplikçi Boğazı⁷⁰” isimli yerler bulunmaktadır. Bunlar şehri çevreleyen, birçok bağ ve bahçenin bir arada bulunduğu alanlar olmalıdır.

Dikkat çeken bir nokta da mahalleler içerisinde hayli fazla bağ ve bahçenin vakfedilmiş olmasıdır. Öyle görünüyor ki mahalle aralarında yeşil alanlar oldukça fazladır. Halifet Gazi'nin vakfiyesinde medreseye bitişik bir bahçenin vakfedildiği görülmüştü. Fatma Hatun ise 1571 yılında bu bahçeye bitişik başka bir bahçe vakfetmiştir⁷¹. Bu husus vakıfların bu tarz yeşil alanların korunması noktasında etkisini göstermesi bakımından çok kıymetlidir. Zira Halifet Gazi Medresesi'nin inşa edilmesinin üzerinden 300 yılı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen vakfedilen bahçenin halen durduğu, üstelik ona bitişik başka yeşil alanların da mevcut olduğu anlaşılmaktadır (Türkmen, 2023).

⁶¹ AŞS, 7/58.

⁶² AŞS, 13/71.

⁶³ VGMA, VD 582/368; AŞS, 4/12.

⁶⁴ AŞS, 15/48.

⁶⁵ AŞS, 54/43; AŞS, 62/13.

⁶⁶ AŞS, 62/25.

⁶⁷ AŞS, 66/22.

⁶⁸ BOA, Ev. Vkf. 17/34.

⁶⁹ VGMA, VD 582/255.

⁷⁰ VGMA, VD 578/227.

⁷¹ AŞS, 5/33.

Mahallelerde bu tarz yeşil alanların vakfedildiği mahalleler arasında Şamlar⁷², Bayezid Paşa⁷³, Doğrakiye⁷⁴, Üçler⁷⁵, Gümüşlüzâde⁷⁶, Kurşunlu⁷⁷, Hacı İlyas⁷⁸, Şeyh Garik⁷⁹, Gökmedrese⁸⁰ mahalleleri bulunmaktadır.

Bununla birlikte mahallelerde yer alan evleri de diğer yeşil alanlar olarak zikretmek mümkündür. Hayırseverlerin evlerini vakfederken, onun sahip olduğu niteliklere bakıldığında bu durum daha iyi anlaşılacaktır. Örneğin Enderun Mahallesi sakinlerinden Mustafa Efendi, vakfettiği evin özelliklerini sayarken sofa, ambar, fırın, kenef, ahır ünitelerine sahip; dört odalı ve bahçeli olduğunu da eklemiştir⁸¹. Benzer şekilde Helvacı Hacı Mehmed, Çırakçı Mahallesi'ndeki evini alt ve üst katları ikişer odalı, ambarlı, ahırlı, meyveli-meyvesiz ağaçları bulunan bahçeye sahip bir mülk olarak tarif etmiştir⁸². Abdullah Ağa ise Hoca Süleyman Mahallesi'ndeki evinin özelliklerini saydıktan sonra, bir miktar bahçesi olduğunu belirtmiştir⁸³. Bu örneklerin sayısını arttırmak mümkündür. Fakat burada önemli olan, şehri çevreleyen yeşil alanlar, mahallelerde bahsedilen bağ/bahçeler ile evlerin bahçeleri ve içlerindeki ağaçlar birlikte düşünüldüğünde nasıl bir çevre tahayyülü oluştuğudur. Şöyle bir tasvirde bulunmak yanlış olmayacaktır: Osmanlı döneminde yaşayan birisi, yüksekçe bir yerden, şehrin silüetine hâkim bir konumdan Amasya'ya baktığında; etrafı sık yeşil alanlarla çevrili, mescit ya da camiye doğru uzanan sokaklar arasında küçük sayılamayacak başka yeşil alanlar ve bu sokakları çevreleyen fakat sık olmayan ağaçlı bahçeli evler ile sokakların

⁷² VGMA, VD 2113/82; AŞS, 10/123; VGMA, VD 593/103.

⁷³ AŞS, 13/103; 59/84.

⁷⁴ AŞS, 11/79-80.

⁷⁵ AŞS, 11/3-4.

⁷⁶ AŞS, 13/58.

⁷⁷ AŞS, 14/70.

⁷⁸ AŞS, 54/207.

⁷⁹ AŞS, 62/20.

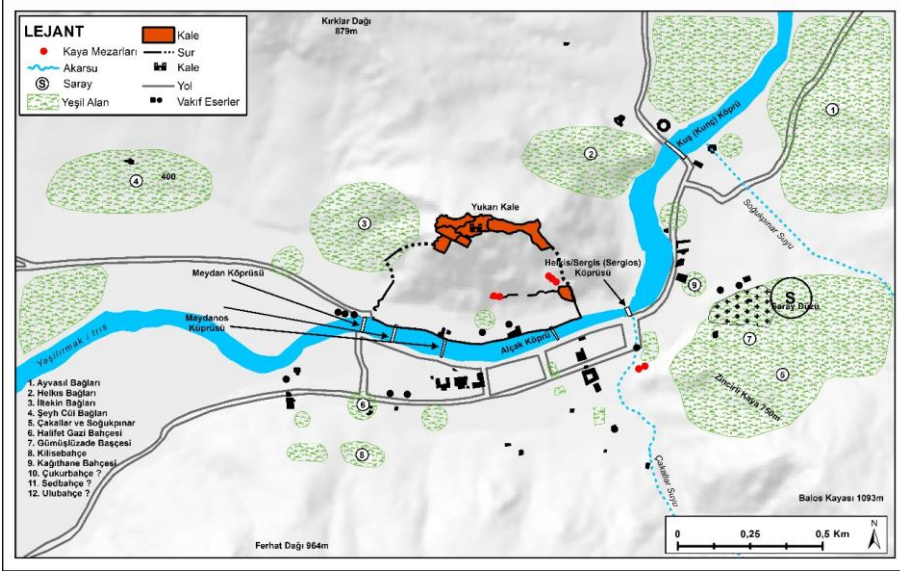
⁸⁰ AŞS, 87/91.

⁸¹ AŞS, 4/25.

⁸² AŞS, 6/55.

⁸³ AŞS, 71/71.

birbirlerine bağlandığı kavşaklarda abidevî hayrat binalar görecekl olmalıdır (Türkmen, 2023; Bk. Harita 8).

Harita 1: Osmanlı döneminde Amasya şehrinde yeşil alanların dağılımı (Türkmen, 2023).

2.2. Su Kültürü, Çeşme ve Pınarlar

Tarih boyunca su kaynaklarına yakın ya da suyollarının çevresindeki alanlar yerleşim yeri olarak seçilmiştir. Şehirlerin yeşillendirilmesinde de suyun önemi büyüktür (Şeker, 1992). Yeşilirmak'ın iki yakasında kurulmuş olan Amasya'da seyyahların değinmeden geçmedikleri unsurlardan birisi çark-değirmenlerdir (su dolapları) (Toruk, 2003). Bunlar vasıtasıyla ırmaktan alınan su, evlere, bağ ve bahçelere taşınmaktaydı.

Öte yandan insanoğlunun yaşamını idame ettirebilmesi için şüphesiz en gerekli unsur olan su, İslamiyet'te de ibadet için temizliğe önem verilmesi ve bunun birtakım şartlara bağlanmış olmasıyla, Müslümanları diğer her alanda olduğu gibi temizlik ve içme amaçlı su vakıflar kurmada yönlendirici olmuştur. Hatta bir defasında Hz. Peygamberin "*sadakanın en faziletlisi, su teminidir*" dediği rivayet edilmektedir (Sünen-i Ebû Dâvûd, Zekât: 42; Sünen-i İbn Mâce, Edeb: 8). Bu bağlamda Türk-İslam devletlerinde birçok

tür ve biçimde su vakıfları kurulmuştur (Ateş, 1987; Berki & Çumralı, 1959; Çeçen, 1991; Güneri, 1971; Karataş, 2008; Önge, 1984). Yüksek devlet ricalinden eşrafa ya da ortalama gelire sahip herhangi birine kadar toplumun her kesiminden hayırseverler çeşme, sebil, pınar veya suyolları yaptırarak hayır işleme yolunu tercih etmişlerdir (Özcan, 2017). Osmanlılarda da hayırseverler tarafından mimarî olarak en küçüğünden en gelişmiş şekline kadar her nevi çeşme, yaptırılmıştır (Kazıcı, 2008). Kimi hayırseverler de yapılmış olan bu çeşmelerin suyollarının tamiri ya da görevlisinin ücretinin karşılanması için vakıflar kurmuşlardır.

Diğer vakıf türlerinde olduğu gibi su vakıflarında vakfedilen akarâtlarla getirilen su ve yolu, vakfiyesinde belirtilen şartlara uygun olarak kullanılmış, yapılan şikâyetlerde vakfiyeye riayet etme konusunda hassas davranılmış, denetimi ise, vakfiyede nazır ya da mütevellîye ait olması hususunda özel bir hüküm yoksa yerel kadılar tarafından yerine getirilmiştir⁸⁴. XVI. yüzyılda ise müstakil bir su nezareti kurulmuş ve bu konudaki organizasyon bu kuruma bırakılmıştır (Önge, 1984). Ayrıca çeşitli vergilerden muaf olmak kaydıyla çeşme ve suyollarının temizliğinin sağlanması, sarnıçlarının inşası ve gereken bakım onarımlarının yapılmasıyla sorumlu esas kadrolar su yolculara bırakılmıştır (Martal, 1988; Orhonlu, 1984). Bazı vakfiyelerde su yolcuların alacağı ücret ayrıca belirtilmiştir⁸⁵.

Küllîye, cami, medrese vb. büyüklükteki vakıf müesseseler tesis eden hayırseverler, bu yerlerin suyollarının bakım-onarım masrafları için vakıf muhasebesinden belirli meblağlar ayrılmasını isterken, tamircilik için de bir kadro tahsis etmişlerdir. Bunun dışında da Amasya'da hayırseverler tarafından farklı mahallelerde ve farklı dönemlerde çok sayıda çeşme vakfı tesis edilmiş ya da

⁸⁴ Örneğin 1664 yılında Kılıççı Mahallesi'ndeki çeşmenin suyolunun Hacı Hamza Mahallesi sakinleri tarafından değiştirilerek hanelerine su temin ettikleri yönündeki şikâyet, kadı tarafından görevlendirilen Abdullah Efendi ve ahaliden diğerleri tarafından yerinde yapılan keşif sonucu eski mecrasından aktılması kararıyla sonuçlanmıştır, AŞS, 14/81.

⁸⁵ AŞS, 67/11.

önceden kurulmuş olan bu türden vakıfların devamlılığı için finansman kaynağı olacak gelirler vakfedilmiştir (Bk. Tablo 1).

Tablo 1. Amasya'da Tespit Edilen Çeşme ve Pınarlar.

No	Adı	Mahallesi	Tarihi	Kaynak
1	Acem Ali Çeşmesi	Acem Ali	XV. yüzyıl	VGMA, VD 587/108
2	Hacı Hamza Çeşmesi	Hacı Hamza	XV. yüzyıl	VGMA, HD 531/84
3	Temennâ Çeşmesi	Temennâ	XV. yüzyıl	AŞS, 76/18
6	İnehan Çeşmesi	Hacı İlyas	XVII. yüzyıl	AŞS, 14/48
7	Helvacı Pınarı	Bilinmiyor	XVII. yüzyıl	VGMA, HD 1061/41
11	Bakkallar Sokağı Çeşmesi	Hoca Süleyman	XVII. yüzyıl	AŞS, 17/25
4	Kılıççı Çeşmesi	Kılıççı	XVIII. yüzyıl	AŞS, 64/80
5	Küpçeğiz Pınarı	Kübçeğiz	XVIII. yüzyıl	AŞS, 68/183
13	Bakacak Pınarı	Gökmedrese	XVIII. yüzyıl	AŞS, 51/48
14	Mikdat Ahmed Paşa Çeşmesi	Bilinmiyor	XVIII. yüzyıl	VGMA, VD 578/193
15	Oruç (Kethüda) Bey Çeşmesi	Bayezid Paşa	XVIII. yüzyıl	AŞS, 44/25.
16	Hacı Pîri Çeşmesi	Mehmed Paşa	XVIII. yüzyıl	VGMA, HD 1061/29
17	Göllübağ Çeşmesi	Şeyh Cui	XVIII. yüzyıl	VGMA, HD 1137/7
33	Hacı Osman Çeşmesi	Dere	XVIII. yüzyıl	VGMA, HD 530
34	Karapınar	Bayezid Paşa	XVIII. yüzyıl	VGMA, HD 531
35	Çavuşbaşı Kuyusu	Aşağı Pazar	XVIII. yüzyıl	VGMA, HD 531

18	Şerife Dudu Hanım Çeşmesi	Hacı İlyas	XIX. yüzyıl	AŞS, 69/71
19	Seyid Yusuf Ağa Çeşmesi	Kurşunlu	XIX. yüzyıl	AŞS, 71/67
20	Hafize Hanım Çeşmesi	Saraçhane	XIX. yüzyıl	AŞS, 83/12
21	Kara Ahmed Ağa Çeşmesi	Bilinmiyor	XIX. yüzyıl	AŞS 47/10
22	Ayas Ağa Çeşmesi	Bilinmiyor	XIX. yüzyıl	AŞS 79/60
23	Mucukoğlu Çeşmesi	Bayezid Paşa	XIX. yüzyıl	AŞS 76/44
24	Arap Hevace Çeşmesi	Bayezid Paşa	XIX. yüzyıl	AŞS 76/45
25	Hacı Ahmedoğlu Çeşmesi	Bayezid Paşa	XIX. yüzyıl	AŞS 76/46
26	Kara Süleymanoğlu Çeşmesi	Bayezid Paşa	XIX. yüzyıl	AŞS 76/47
27	Akpınar Çeşmesi	Bayezid Paşa	XIX. yüzyıl	AŞS 76/48
28	Şekerci Pınarı	Ziyare Köyü	XIX. yüzyıl	AŞS 76/54
29	Beyce Pınarı	Ziyare Köyü	XIX. yüzyıl	AŞS 76/54
30	Manasta Pınarı	Ziyare Köyü	XIX. yüzyıl	AŞS 76/69
31	Akdağlı Çeşmesi	Bayezid Paşa	XIX. yüzyıl	AŞS 76/45
32	Bostancıoğlu Pınarı	Zana Köyü	XIX. yüzyıl	AŞS 76/77
36	Kuyumcuoğlu Çeşmesi	Yakutiye	XIX. yüzyıl	VGMA, HD 533
37	Seydi Efendi ve Kazanoğlu Çeşmeleri	Üçler	XIX. yüzyıl	VGMA, HD 533
38	Namık Ağa Çeşmesi	Hacı İlyas	XIX. yüzyıl	VGMA, HD 536
39	Seyid Halil Çeşmesi	Çubukçu	XIX. yüzyıl	VGMA, HD 1057
40	Hasanoğlu Ahmed Ağa Çeşmesi	Sofiler	XIX. yüzyıl	VGMA, HD 1061
41	Sarı Mehmed Ağa Çeşmesi	Gümüşlüzade	XIX. yüzyıl	VGMA, HD 1068
42	Sulakçioğlu Çeşmesi	Gümüşlüzade	XIX. yüzyıl	VGMA, HD 1068

43	Abdullah Efendi Çeşmesi	Aşağı Pazar	XIX. yüzyıl	VGMA, HD 1068
44	Bezirgânbaşı Hacı Rüstem Çeşmesi	Mehmed Paşa	XIX. yüzyıl	VGMA, HD 1057
45	Değirmenci Mustafa Çeşmesi	Kamerüddin	XIX. yüzyıl	VGMA, HD 1071
46	Ayşe Hatun Çeşmesi	Bayezid Paşa	XIX. yüzyıl	VGMA, HD 1071
47	Kafasiyelloğlu Çeşmesi	Kurşunlu	XIX. yüzyıl	VGMA, HD 1072
48	Ahmed Çelebi Çeşmesi	Sofizâde	XIX. yüzyıl	VGMA, HD 1140

Şüphesiz insanın temiz bir çevrede yaşaması için son derece önemli olan su, her dönemde kolay şekilde ulaşılması arzulan bir unsur olmuştur. Suya ulaşma konusunda hayırseverler, Amasya'da kendi mallarından sarf etmek suretiyle birçok su vakfı tesis ederek hemen hemen her mahallede en az bir çeşmenin bulunmasını sağlamışlardır. Fakat Bayezid Paşa Mahallesi'nde bulunan çeşme sayısı diğer mahallelere oranla daha fazladır. Bu durum, doğusunda Ayvasıl Bağları gibi sulama ihtiyacının fazla olduğu yeşil bir alanın bulunmasıyla ilişkili bir gelişme olarak düşünülebilir. Ayrıca mahalle aralarında bağ/bahçe gibi yeşil alanların bulunduğundan da bahsedilmişti. Nitekim su yalnızca insanlar için değil, tüm canlılar için vazgeçilmezdir. Yeşil alanların yaşatılmasında da suya duyulan ihtiyaç oldukça fazladır. Bu ihtiyaçlar su vakıfları sayesinde büyük ölçüde giderilmiştir.

3. Çevre Temizliği ve Halk Sağlığı

Temizlik kavramını manevî ve maddî temizlik olarak ayırmak mümkündür. Kamu düzeni ve ahlakı bozan unsurlar manevî kirlilik, bunun dışındaki çevreye zarar veren unsurlar ise maddî kirlilik olarak nitelenebilir (Yediyıldız, 2008). Nitekim insanların maddî olarak temiz bir çevrede yaşama arzusu olduğu gibi, manevî yönden de huzur ve güven içerisinde hissetme gibi birtakım istekleri vardır.

Esasında namaz ibadetini ifa etmek isteyen bir Müslüman, bu dinî vazifeyi ancak temiz bir mekânda yerine getirebilir. Kirli bir çevrede namaz kılınamaz. Bu sebeple Müslümanlar hem kendileri hem de yaşadıkları çevreyi temiz tutmak zorundadır (Kazıcı,

2008). Bu konuda nasıl davranılacağı da bizzat İslam peygamberinin kendisi tarafından ortaya koyulmuştur. Öyleyse temizlik, Müslümanlar için vazgeçilmez hususlardandır.

Ev ve dükkânların önü ile sokakların temizliği, yollar ve çarşıların temiz tutulması, atıkların boş ve uzak yerlere nakledilmesi, arabacıların kullandıkları hayvanların gübrelerinin ve hayvan leşlerinin gelişigüzel atılmayıp, şehir dışındaki uygun mahallere sevki gibi hususlar padişah fermanlarıyla düzenlenirken, vakıflarla desteklenmiştir (Öztürk, 2007). Nitekim vakıflar, şehrin temizlik hizmetlerinde de önemli bir konumdadır. Vakıf bir dükkânın önünün temizlenmesi, vakfın sorumluluğundadır. Bu iş için harcanacak giderler vakfın bütçesinden karşılanmaktadır (Öztürk, 2007).

3.1. Temizlik Kadroları

Vakıf müesseselerin temiz tutulması için temizlik kadroları da ihdas edilmiştir. Bunların vazifeleri arasında duvarlara yazılan yazıları silmek (maniu'n-nukuş), avlu ve iç mekânları ile çevresini süpürmek; halı, kilim vb. sergilerinin temizliğini yapmak, ayakkabıları raflara düzen içerisinde dizmek, bulaşıkları yıkamak, tuvaletleri temizlemek gibi işler bulunmaktadır (Öztürk, 2007).

Amasya'da da bunun birçok örneğini görmekteyiz. Ancak Sultan II. Bayezid Külliyesi'nin bu konudaki kadroları ilgi çekicidir. Sultan, yaptırdığı külliyenin duvarlarına yazı yazılmasına mâni olmak ve yazılan yazıları silmek görevini günde ikişer akçe ücretli iki kayyıma bırakmıştır. Aynı zamanda külliyenin imaret kısmının tuvalet temizliğinden sorumlu günde iki akçe ücretli helacılık kadrosu tahsis etmiş; aynı görevi medresede farraş vazifesi yürüten kişinin yine günde iki akçe ücretle yerine getirmesini istemiştir. Ayrıca imaretin bulaşıklarını yıkamak için günde ikişer akçe ücretli iki kâse-şûy (bulaşıkçı) kadrosu bulundurulmuştur. Bulaşıkları taşımakta bunlara yardım eden fukaraya da günde 100 dirhem ekmek, bir parça et ve bir kâse yemek verilmesi belirtilmiştir. Bunların dışında misafirlerin atlarının bulunduğu ahırın temizliğinden sorumlu, günde iki akçe ücretli ahır bekçiliği; kapıları açıp, kapayan, kapı önünün temiz tutulmasından sorumlu günlük üç akçe ücretli bevâb, külliyenin kandillerinin yanması ve temizliği için günde iki akçe ücretli kandilcilik kadroları da

bulunmaktadır. Güzel koku vermesi maksadıyla imarete yakılacak buhur (tütsü) için günlük üç akçe ayrılması da vâkıfın şartlarından. Vâkıf ayrıca, imaretteki kazanların senede altı, kâselerin üç defa kalaylatılması için senede 1.000; halı, kilim, süpürge için senede 1.000; mum ve kandiller için senede 2.000 akçe ayrılmasını istemiştir⁸⁶. Şüphesiz Amasya'da bulunan vakıf müesseseler içerisinde yapı donatıları en fazla olanı bu külliyesidir. Bu nedenle görevli kadrosu oldukça kalabalıktır. Bu durum, temizlik kadroları için de geçerlidir. Nitekim bunların örneklerini çoğaltmak mümkündür.

Yakut Paşa İmareti'nde de günde bir akçe vazife ile süpürme ve temizlik işleri bevvab olan kişiye aittir. Kayyımın da sergileri koruyup, sahip çıkması istenmiştir⁸⁷. Bayezid Paşa da bevvab ve farraşlık vazifelerini bir kişinin yerine getirip, imaretin temizliğinden sorumlu olmasını istemiştir⁸⁸. Yörgüç Paşa ise vakfında bir farraş kadrosu bulundururken, külliyein hasır ve kilimleri için günlük bir akçe ayrılmasını şart kılmıştır⁸⁹.

Benzer kadrolar Mehmed Paşa Külliyesi'nde de bulunmaktadır. Nitekim vâkıf, mescidin korunması, temizlenmesi ve kandillerinin yanması ile ilgilenen günlük bir akçe ücretli kayyım; külliyei açıp kapama, konaklama birimlerinin temizliği ve misafirlere yatak hazırlamakla görevli günlük iki akçe ücretli farraş; mahzenin korunması ve ahırın bakımı ile görevli günlük iki akçe ücretli kilerci kadrolarını tahsis etmiştir⁹⁰.

Camiler de gün içerisinde en sık kullanılan mekânlar arasında yer almasından ötürü temizlik ihtiyacı fazla olan yapılardandır. Bu sebeple camilerde de bu görevi yürüten görevliler bulunmaktadır.

Pervâne Bey Camii'nde günde iki dirhem ücretle caminin içini-dışını süpürecek, belirli aralıklarla hasır-kilimlerini kaldırıp, temizleyip tekrar serecek farraş kadrosu bulunmaktadır⁹¹.

⁸⁶ BOA, Ev. Vkf. 4/10; VGMA, VD 2113/179.

⁸⁷ BOA, Ev. Vkf. 18/58; VGMA, VD 608/2-388.

⁸⁸ VGMA, VD 605/244; VD 605/247; VD 605/248, VD 605/249.

⁸⁹ BOA, Ev. Vkf. 19/7; VGMA, VD 747/352.

⁹⁰ BOA, Ev. Vkf. 17/54; VGMA, VD 586/57; VD 590/201; VD 586/57.

⁹¹ VGMA, VD 579-31.

Aynı maksatlarla Kaya Paşa da inşa ettirdiği mescit için günlük bir akçe ücretli farraşlık kadrosu ihdas etmiştir⁹².

Serkilârî Süleyman Ağa da temizlik için kadro tesis eden vakıf kurucularındandır. Vâkıf, inşa ettirdiği caminin kayyımı olan kişinin günde bir akçe ücret karşılığında caminin içi ve dışını süpürmesi, halı-kilim gibi sergileri sermesini, kandilleri yakmasını ve kapıları açıp kapamasını istemiştir⁹³.

Abdullah Paşa ise caminin süpürülmesi, halı-kilim gibi sergilerinin serilmesi, kandil ve mumlarının yakılması görevlerini günde iki akçe ücret ile müezzini olan kişinin vazifesi olarak tayin etmiştir⁹⁴.

Rıdvan Paşa Hanı (Taşhan) içerisinde mescit inşa ettiren Ali Bey de, mescidin temizliğinin sağlanması için kadro tahsis eden hayır sahiplerindendir. Vakfın günde iki akçe ücretli farraş kadrosu bulunmaktadır⁹⁵.

Bülbül Hatun'un vakfiyesinde de temizlik kadrosu ve vazifeleri konusunda ifadeler bulunmaktadır. Hayır sahibi, günde bir akçe ve senede bir müd⁹⁶ buğday ücretli farraş kadrosu tahsis etmiş, bu vazifeyi yürüten kişinin haftada bir hasırları kaldırıp, mescitte temizlik yapmasını, imaret avlusu, helası ve misafirhanesini temiz tutmasını istemiştir⁹⁷.

Vakfiyelerde, yapıların temizliğinden avlunun, kapı önünün, tuvaletlerin ve mutfak kaplarının temizliğine kadar değinilmiş, güzel kokular için dahi belirli bir meblağ tayin edilmiştir. Bu, ince bir düşünce ve dünya görüşünün tezahürüdür. Zira bina inşa ettirilmekle kalınmamış, bu binaların ve çevrelerinin temizliği ile bu konuda insanların aklında soru işareti bırakmaksızın buralardan faydalanabilmesi sağlanmıştır. Bahsedilen durum

⁹² VGMA, VD 587/139.

⁹³ AŞS, 28/64; VGMA, VD 747/167, VGMA, VD 2139/44.

⁹⁴ VGMA, VD 2113/82.

⁹⁵ VGMA, VD 627/235.

⁹⁶ Müd, "öne uzatılarak birleştirilmiş iki avucun aldığı tahıl miktarı" mânasına gelir. Fâtiḥ Sultan Mehmed'in 1474'ten kalma "Matbah-ı Âmire Defteri"nden" anlaşıldığı kadarıyla müd 20 kile yani yaklaşık 740 litrelik hacmiyle 513,178 kg buğday ölçen bir hacim ölçüsüdür bk. (Kallek, 2020)

⁹⁷ BOA, Ev. Vkf. 4/16; 20/8.

birçok vakıf müessesede söz konusudur. Bu tarz abidevî eserler ortaya koyan hayır sahipleri, böyle kadrolar tahsis ederek bir dünya anlayış ve görüşünü ortaya koymuşlardır (Türkmen, 2023).

3.2. Halk Sağlığına Yönelik Hizmetler

Sağlıklı bir çevrede yaşama herkesin arzu edeceği bir şeydir. Bu sebeple halk sağlığını tehlikeye atacak ya da buna zarar verecek unsurların bertaraf edilmesine yönelik uygulamalar eskiden beri tatbik edilmiştir. Nitekim buna bağlı olarak İslam dininin temizliğe verdiği önem, yalnızca teoride kalmamış, uygulamada da kendisine geniş yer bulmuştur (Şeker, 1992). Türk-İslam devletleri de bunu en güzel şekliyle tatbik etmişlerdir. İstanbul ve Edirne'de örnekleri görülen çöplerin temizlenmesi göreviyle yükümlü "*çöplük (mezbele) şubaşları*", muhtemelen Anadolu şehirlerinde de görev yapmış, görevleri hakkında talimatnameler hazırlanmıştır (Akgündüz, 2005; Altınay, 2000). Sokaklarda, insanların yoğun olarak gelip geçtikleri yerlerde, tükürük ya da balgam gibi göze hoş görülmemeyen ve insan sağlığı için zararlı çirkinlikler olabilmektedir. Bu çirkinlikleri örtmek üzere; ücretleri vakıflar tarafından ödenmek şartıyla, sırtında kül veya kum dolu kaplarla dolaşarak bunların üzerlerini kapatan görevlilerin tayin edilmesi, halk sağlığı bakımından ve göze hoş görünmeyen manzaraların ortadan kaldırılması yönünden ilgi çekici bir örnektir (Ergin, 1936). Buradan anlaşılacağı üzere vakıfların halk sağlığı açısından da önemli bir konumu vardır.

Burada değinilmeden geçilemeyecek olan Amasya Darü's-şifası, başlı başına bir sağlık kurumu olup, yalnızca yerel manada değil, yetiştirdiği hekimlerle ülke çapında etkili bir vakıf müessesedir⁹⁸. Yapı, İlhanlılar'ın Anadolu hâkimiyeti döneminde tıp medresesi olarak Olcayto Sultan Hüdâbende'nin karısı Uldız Hatun adına 1308 tarihinde Yakutiye Mahallesi'nde yaptırılmıştır (Kunter, 1947; Ülker, 1992; Uzunçarşılı, 1927). Darü's-şifa'da akıl hastalarının tedavi edilmesinden ötürü halk arasında "*Tımarhâne*" olarak da bilinmektedir (Hüsameddin, 1909). Benzer şekilde Evliya Çelebi de medreseden "*Miskinler Tekkesi*" olarak

⁹⁸ Fatih Sultan Mehmed Devri tabiplerinden Sabuncuoğlu Şerafeddin medresede eğitim görmüş, baştabiplik ve cerrahlık da yapmıştır. (Eroğlu, 2000)

bahsetmektedir (Seyahatnâme, II, 1999). Belgelerde sıklıkla “*Sultan Alaaddin Darü’ş-şifası*” şeklinde geçmektedir⁹⁹. Medresenin vakfiyesinin M 1312 yılında son Selçuklu sultanı Mesud’un pervânesi İzzeddin Mehmed’in oğlu Alâaddin Ali tarafından düzenlenmiş olmasından ötürü kayıtlara bu şekilde geçtiği düşünülmektedir (Hüsameddin, 1909). 1869’da şehre gelen Tozer, buranın Selçuklu yapısı olduğunu ve kendilerine eşlik eden zaptiyenin bildirdiğine göre isminin tımarhane¹⁰⁰ olduğunu kapısının kapalı tutulduğunu, fakat kapı arasından içerideki avluyu ve iki tarafında inşa edilmiş, dış duvarlara bağlı sütunları görebildiğini belirtmiştir. Ayrıca yapıyı hastane olarak nitelemiştir (Tozer, 1881). Darü’ş-şifa’nın görevli kadrolarında bevab ve vekil-i harç gibi görevliler bulunmaktadır¹⁰¹. Ancak hekimlik kadrosu bulunmadığı görülmektedir. Buna göre vakıf, XVIII. yüzyıl sonunda darü’ş-şifa hüviyetinden daha çok bir imaret gibi çalışmaktadır.

Aslında halk sağlığı açısından en belirgin örneklerden biri de su vakıflarıdır. Bunlar, şehrin birçok yerinde içme suyu ve atık su ihtiyacını karşılamış, ihdas edilen kadrolar ve tahsis edilen gelirlerle halkın sürekli olarak bu imkândan faydalanması sağlanmıştır. Bunlar halk için hayli önemli bir konumda olmalı ki bazılarının buldukları mahallelere isimlerini verdikleri dahi görülmektedir. Amasya’daki Suvadiye Mahallesi bunlardan birisidir. Lokman Dağı ve Soğukpınar arasında bulunan mahallede Erzincanî Abdurrahman Halvetî bir çeşme, altına “*savak*” adı verilen bir de su teknesi yaptırmıştır. Buradaki savak sözcüğü galat olarak “*Sevadiye*” şeklinde yazılmış ve resmî belgelere de bu şekilde yansımıştır¹⁰². Zaman içerisinde “*Suvadiye*” şekline dönüşmüş ve ilk hali kullanılmaz olmuştur (Hüsameddin, 1909).

Türk hamamları da başlı başına bir temizlik ve halk sağlığı hizmeti olarak düşünülebilir. Bunlar, vakıfların akarâtları

⁹⁹ “Amasya’da vâkî’ Sultan Alâaddin hazretlerinin binâ eylediği Darü’ş-şifâ evkâfının...”, AŞS, 76/ 44.

¹⁰⁰ Seyahatnâmenin orijinal metninde “Timour-Khâne” olarak geçmektedir. Seyyah, bilinen bir isim olmasından ötürü Timur’la ilişkilendirmiş olabilir.

¹⁰¹ VGMA, Hurûfat Defteri (HD) 531/ 88; HD 532/ 70.

¹⁰² AŞS, 49/87.

olduklarından vakfın ebediliği ilkesi gereği alınıp satılması menedilmiştir. Bu sebeple uzun yıllar boyunca halka temizlik hizmeti sunmuşlardır. Mustafa Bey ve Kumacık Hamamları gibi kimi hamamlar bu sayede günümüze kadar ulaşabilmiştir (Türkmen, 2023).

Yukarıda birçok örneği görülen vakıf müesseselerdeki temizlik görevlileri halka açık olan bu alanların düzenli olarak temizlenmesini temin ederek halk sağlığının korunmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Özellikle buralar çok sayıda insanın ortak kullanımına hitap ettiğinden, temizlik hizmetlerinin düzenli olarak yerine getirilmesi önem arz etmektedir. Bunu bilen hayırseverler, kadrolar ihdas, belirli gelirler tevdi ederek bu konuda sorun yaşanmasını önleme amacı taşımıştır.

Halk sağlığı açısından değerlendirilebilecek bir diğer uygulama da halka sıcak yaz günlerinde su temin etmek amacıyla kurulan vakıflardır. Amasya'da hayır sahipleri tarafından bu maksatla çok sayıda vakıf kurulmuştur. Bozahâne Mahallesi'nden Hacı Ebubekir Efendi, bunlardan birisidir. Hayırsever, İbadullah Çarşısı'nda vakfettiği berber dükkânının senelik kira geliriyle, dükkânın önünde yaz aylarında 30 gün boyunca üç kişi tarafından su taşınıp, kar ve buz alınarak halka su dağıtılmasını şart etmiştir¹⁰³. Bu türden vakıf tesis edenlerden bir diğeri de Hacı İlyas Mahallesi sakinlerinden Seyid Hacı Ömer'dir. Vâkıf, vakfettiği kasap dükkânının yıllık kira geliriyle yaz aylarında kar ya da buz alınıp halka soğuk su dağıtılmasını istemiştir¹⁰⁴. Çeribaşı Mahallesi sakini Mustafa Ağa'da bu amaçla iki dükkân vakfetmiştir. Geliriyle Attarlar Çarşısı'nda üç aylarda (Receb, Şaban, Ramazan) halka su dağıtılmasını şart kılmıştır¹⁰⁵. Bu hayırseverler, muhtemelen sıcak yaz günlerinin bunaltıcı etkisi karşısında, halkın ferahlaması adına bu türden vakıflar kurma yolunu seçmişlerdir.

¹⁰³ AŞS, 54/145.

¹⁰⁴ AŞS, 54/145.

¹⁰⁵ AŞS, 63/24.

Sonuç

Hemen her sahada varlığını gösteren vakıf müessesesi çevre konusunda da çağının ötesinde bir anlayışın tezahür etmesini sağlamıştır. Bu durum Amasya şehri için de geçerlidir. Fiziki çevrenin oluşmasından, bakım-onarımına, yeşil alanların korunmasından şehrin su ihtiyaçlarının karşılanmasına ve halk sağlığından temizliğe birçok çevresel mesele vakıflar sayesinde gerçekleştirilmiştir. Bu sayede her mahallede bulunan cami, mescit, zaviye, yol, kaldırım, köprü gibi ortak kullanım alanlarının sürekli mamur halde kalması temin edilmiş, yine her mahallede en azından bir su kaynağının varlığı mümkün olduğu gibi doğal çevre tahrip edilmeden insanların onunla iç içe yaşaması sağlanmıştır. Ayrıca vakıf kuran hayırseverlerin tesis ettikleri müesseseler, olağanüstü hallerde ortaya çıkan zararlarda ve gerçekleştirilen periyodik bakımlarla yaşatılmış; tesis edilen temizlik kadroları ile bu yapılar ve çevreleri sürekli bir şekilde temiz tutulmuştur.

Şüphesiz burada vakıf kuran kişinin gayesi, doğrudan çevreci bir yaklaşım olmaktan çok bir hayır işlemek ve amme hizmeti görmektir. Ancak bu düşünce ve eylemin doğurduğu sonuçlar, günümüz toplumu için sorun teşkil eden birçok çevresel konunun sorun olarak belirmesinin önüne geçmiştir. Böylece daha yaşanılabilir bir çevre sağlanmasında ve sürdürülmesinde vakıf müessesesindeki hassas düşünce tarzının ürünleri görülmektedir.

86

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Evkaf Vakfiyeler (Ev. Vkf). : 4/10, 4/16, 17/34, 17/54, 18/5, 19/7, 20/8.

Tahrir Defteri (TD): No 387.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Hurûfat Defterleri (HD): 531, 532, 533, 536, 1057, 1061, 1068, 1071, 1072, 1140.

Vakfiye Defteri (VD): 578, 579, 582, 586, 587, 590, 593, 595, 605, 608-2, 607, 609, 610, 615, 618-2, 626-2, 627, 732, 747, 1759, 2113, 2139.

Amasya Şer'îye Sicilleri (AŞS) Defter No: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 25, 28, 33, 44, 49, 54, 59, 62, 63, 66, 67, 71, 76, 76, 77, 78, 83, 87, 90.

Araştırma Eserler (Kitaplar ve Makaleler)

Akgündüz, A. (1993). *Osmanlı Kanunnâmeleri* (Cilt VI). İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.

Akgündüz, A. (İstanbul). *Osmanlı Devleti'nde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları*. 2005: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Altınay, A. R. (2000). *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*. (A. Uysal, Dü.) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Ateş, İ. (1987). *Kanuni Sultan Süleyman'ın Su Vakfiyesi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Ayverdi, E. H. (1958). Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu. *VD(4)*, s.245-248.

Başol, S., & Çamlı, M. (2010). Keşif ve Tamir Belgelerinin Osmanlı İktisat Tarihi Araştırmaları Açısından Önemi (Konya Şer'îye Sicillerinden Örneklerle). *OTAM (XXVII)*, s.1-27.

Bayartan, M. (2005). Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (XIII), s.93-107.

Berki, A. H., & Çumralı, S. (1959). *Su Hakları "Eski ve Yeni Hükümlere Göre*. Ankara: Yeni Matbaa.

Bozkurt, N. (2004). Mezarlık. *DİA* (Cilt XXIX, s. 519-522). Ankara.

Çeçen, K. (1991). *Üsküdar Suları*. İstanbul: İski Yayınları.

Çelebi, E. (1999). *Seyahatnâme* (Cilt II). (Y. Dağlı, Z. Kurşun, & S. A. Kahraman, Haz.) İstanbul: YKY.

Sünen-i Ebû Dâvûd, *Zekât*.

- Dernschwau, H. (1992). *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*. (Y. Önen, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ergenç, Ö. (1982). Osmanlı Şehirlerinde Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler. *VIII. Türk Tarih Kongresi (1976) Kongreye Sunulan Bildiriler II* (s. 1271). içinde Ankara: TTK.
- Ergenç, Ö. (2013). Osmanlı Şehir Tipolojisi ve Vakıflar. *Vakıf Medeniyeti ve Şehri Sempozyumu* Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 183-184.
- Ergin, O. N. (1936). *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkışafı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Eroğlu, H. (2000). XV. Yüzyıl Tabiplerinden Şerafeddin Sabuncuoğlu ve Amasya Darüşşifası. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*(11), s. 147-156.
- Güneri, H. (1971). Vakıf Sular ve Su Vakıfları. *VD*(9), s.67-80.
- 88 Halaçoğlu, Y. (1995). *XVI.- XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: TTK.
- Abdizâde Hüseyin Hüsameddin. (R 1327/ M 1909). *Amasya Tarihi* (Cilt I-II). İstanbul: Hikmet-i İslâmiye Matbaası.
- İşpirli, M. (1991). Avarız. *DİA* (Cilt IV, s. 109). İstanbul.
- Kallek, C. (2020). Müd. *DİA* (Cilt XXXI, s. 455-457). Ankara.
- Karaman, H., Çağrııcı, M., Dönmez, İ., & Gümüş, S. (Dü). (2006). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir.
- Karataş, A. İ. (2008). Bursa Suları ve Su Vakıfları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VII*(2), s. 379-417.
- Kazıcı, Z. (2008, Mayıs 15-16). Vakıfların Çevre ile İlgili Hizmetleri. *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiriler, II*, s. 335-342.

- Kıvrım, İ. (2009). Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği). *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VIII(1), s. 231-255.
- Kıvrım, İ. (2019). Mahalle Avarız Vakıfları (17. Yüzyıl Ayntab Örneği). *Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi*, II(2), s. 34-49.
- Kıvrım, İ., & Elmacı, S. (2011). Osmanlı Döneminde Amasya'da İpekçilik. *Turkish Studies*, VI(4), s. 715-728.
- Kuban, D. (1968). Anadolu- Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler. *VD(7)*, s. 53-73.
- Kavaklı Kundakçı, S. (2011). *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya: Şer'iyye Sicillerine Göre*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Kunter, H. B. (1947). Amasya Darüşşifası. *Halkevleri ve Halkodaları Dergisi*, I(8), s.12-13.
- Hızlı, M. (1994). Osmanlı Vakıf Sisteminde "Rakabe". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI (1), s. 53-70.
- İbn Mâce, *Edeb*.
- Martal, A. (1988). XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk. *Bellekten*, I(2), s. 1585-1610.
- Miquel, A. (1991). *İslam ve Medeniyeti*. (A.Fidan, & H. Menteş, Çev.) İstanbul: Birleşik Yayınları.
- Nasr, S. H. (2002.). *İslâm'ın Kalbi*. (A. Demirhan, Çev.) İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- Orhonlu, C. (1981). Şehir Mimarları. *Osmanlı Araştırmaları*, II(1), s. 1-30.
- Orhonlu, C. (1984). XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolcu Kuruluşu. S. Özbaran (Dü.) *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar* (s. 78-82). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Önge, Y. (1984). Vakıf Müessesesinde Su ve Önemi. *Vakıf Haftası 5-11 Aralık 1983 Bildiriler Kitabı* (s. 23-24). Ankara.

- Özcan, G. (2017). *Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Özdemir, İ. (2001). *Yalnız Gezegen*. İstanbul: Kaynak Yayınlar.
- Özdemir, İ. (2002). Osmanlı Toplumunda Çevre Anlayışı. *Türkler* (Cilt X, s. 598-609). Ankara.
- Öztürk, N. (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öztürk, S. (2007). *Çevre İnsan ve Tarih* (Cilt II). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Öztürk, S. (2007). Osmanlı Döneminde Çevrenin Korunmasında ve Geliştirilmesinde Vakıfların Rolü. *2007 Vakıf Medeniyeti Çevre Yılı ve Vakıflar Haftası Etkinlikleri Kitabı* (s. 3-51). içinde Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Raczynski, E. (1980). *1814' de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*. (K. Turan, Çev.) İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Şeker, M. (1992). Osmanlı Vakfiyelerinde Çevre Bilinci ve Örnekleri. *Ekoloji ve Çevre Dergisi*, I(4), 26-30.
- Şeker, M. (1999). *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*. İstanbul: Diyanet Yayınları.
- Şimşirgil, A., & Ekinçi, E. (2008). *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*. İstanbul: KTB Yayınları.
- Ebu Abdullah Muhammed İbn Bauta Tancî. (2004). *İbn Batûta Seyahatnâmesi* (Cilt I). (S. Aykut, Çev.) İstanbul.
- Temiz, M., & Açıık, T. (2017). 1-3 Numaralı Amasya Şeriyye Sicillerine Göre Mülk Satışları. *Uluslararası Amasya Sempozyumu (4-7 Ekim 2017)*, (s. 583-604). Amasya.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya / Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi* (Cilt III). (A. Suat, Çev.) Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Toruk, F. (2003). Seyahatnâmelerde Amasya. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(8), s. 196-206.

- Tozer, H. F. (1881). *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor*. London: Longsman Green and Co.
- Türkmen, Ö.S. (2023). *Amasya Şehrinin Fiziki Oluşumunda Vakıfların Rolü (XIII-XVIII. yüzyıl)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1927). *Kitabeler*. İstanbul: Maarif Vekâleti.
- Ülker, M. (1992). Amasya Darüşşifası. *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi (17-19 Şubat 1988): Kongreye Sunulan Bildiriler*, s. 267-269. içinde Ankara: TTK.
- Yediyıldız, M. A. (2008). Osmanlı Toplumunu ve Çevre. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII(2), 147-158.
- Yinanç, R. (1982). Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları. *VD(15)*, s. 5-22.
- Yörük, D. (2016). Osmanlıdan Günümüze Türk Toplumunda Çevre Anlayışının Gelişmesinde Vakıflar ve Dernekler . *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi(40)*, s. 361-372.